

AZ ASSZIMILÁCIÓ STATISZTIKAI MEGFIGYELÉSÉNEK FŐBB SZEMPONTJAI.

A kisebbségvédelem megszervezésének és kiépítésének tudvalevőleg a kisebbségek életviszonyainak részletes feltárása és folyamatos megfigyelése: a minél átfogóbb és mélyrehatóbb kisebbségkutatás a legfontosabb előfeltétele. Mint ismeretes, kisebbségkutatás beható kisebbségi statisztika nélkül elképzelhetetlen; a kisebbségtudománynak a kisebbségi statisztika ugyanis nemcsak értékes ága, hanem egyik legszilárdabb bázisa is. A kisebbségi sorban lévő népek, embercsoportok és népességtöredékek életében *az állag nagyságát befolyásoló minden változás kiemelkedő, sőt sorsdöntő jelentőségű lehet.* A lélekszám módosulásának szemmelkísérése éppen ezért nézetünk szerint a *legelsőrendűbb* kisebbségstatisztikai feladat. *Az asszimiláció* — egyben ennek ellentéte: a disszimiláció,¹⁾ valamint a tömegszerűbben inkább csak a világháború óta jelentkező reasszimiláció — *lefolyásának és tüneteinek számszerű megrögzítése is innen nyeri jelentőségét és fontosságát.* Az asszimilációs statisztika kérdéseivel kapcsolatos alábbi fejtegetéseink során természetesen mindig csupán a *nemzeti, nyelvi kisebbségekre* gondolunk, bár az ezúttal csak vázlatosan és részlegesen felsorolásra kerülő nézőpontok más (pl. felekezeti) kisebbségek statisztikai számbavételénél is az iránytű szerepét játszhatják. Minthogy pedig külső megjelenési formáit tekintve, a disszimiláció és a reasszimiláció (redisszimiláció) legalább is nagyban-egészben az asszimilációhoz hasonlatos jelenség, talán elég, ha szempontjaink e futó szemlélénél a nemzetiségváltozások reprezentatív tünetényeként *csupán az asszimiláció statisztiká-*

¹⁾ A disszimilációnak a német irodalomban szokásos másik értelmzésével itt nem foglalkozunk.

jának módszerkérdéseit, kiépítési és kiaknázási lehetőségeit tartjuk szem előtt. Rövid eszmefuttatásunkban a nézőpontok egész tengeréből amúgy is csak *néhány lényegesebbnek látszol* ragadhatunk — szinte csupán rapszodikusán — ki. A szempontoknak ez a vázlatos rajza persze csak részben lehet alkalmas arra, hogy az asszimilációs *típusok* és *módozatok* körvonalait is megelevenítse.

Mindjárt a statisztikai megfigyelés kiépítésének legfőbb alapszempontja *két merőben elütő asszimilációs típust*: a *természetes* és a *mesterséges* (másszóval erőszakos) *asszimilációt* különbözteti meg. Szinte felesleges hangsúlyozni e két fő fajta különválasztásának szükségességét és jelentőségét, fő fajta különválasztásának feladatai, lehetősége és eszközei is tökéletesen mások, ha a nemzetiségi, nyelvi hovatarozás megváltozása *beolvadás* (ill. disszimiláció esetében kiszakadás), vagy *beolvasztás* (kiszakítás) alakját ölti. E kétféle folyamat egyébként *minden vonalon* elütő megítélést érdemel! Ezt éppen a világháborúvégi békeszerződések létrehozói tévesztették a legnagyobb mértékben szem elől, amikor nem csekély részben a vélt „magyarosítás“, vagyis a többségi tömb aktív szereplését igénylő és így (legalább is tágabb értelemben) erőszakosnak mondható folyamatra hivatkozva zúdítottak mérhetetlen károkat nemzetünkre és végsősorban az Istenáldotta életegységet alkotó kárpáti medencére ts. Holott a részint csak az utolsó pár száz év alatt behozott vagy befogadott nem magyarjú népcsoportok tagjai *természetes életfolyamat*: a magyarosodás révén csatlakoztak önként és önszántukból (és pedig nem egyszer előbb érzésben és lélekben s csak azután nyelvileg is) az ezer év óta őslakos és számbelileg az óriási vérveszteségek ellenére is domináló magyarsághoz. Éppen az asszimiláció említett két alaptípusának irányító jelentőségére való tekintettel rendkívül sajnálatos, hogy *a statisztikai kutatómunka a legnehezebben legyűrhető akadályokkal a természetes és az erőszakos asszimiláció megkülönböztetésénél, szétválasztásánál találkozik*. S tulajdonképpen inkább csak kerülő úton, a ki sérőjelenségek és részlettünetek feltárása, a nemzetiségi és nyelvi áthasonulás további (részben területi) típusainak és módjainak kihámozása útján,²⁾ a közélet porondján, valamint a színpalak mögött lezajló események s a nyíltan érvénvrevjútó és rejtett intézkedések³⁾ nyomonkísérésével kö-

¹⁾ Az asszimiláció végbemenési módjai közt ugyanis vannak tipikusan természetesek cs kifejezetten mesterségesek is. Ezzel kapcsolatban említhetjük meg, hogy a magasabb kultúrájú többségi elemnek sokszor természetes a beolvasztó ereje.

²⁾ Hogy csak egy példát említsünk: a kisebbségi iskolák tömeges bezárása az erőszakos asszimilálás (de nem az asszimilálódási) eszköze; egyben azonban statisztikailag is megfogható ismérve, jelzője is.

zelítheti meg célját aránylag a legjobban.

A változási folyamatok *stádiumainak* megvilágítása és megörökítése is az asszimiláció statisztikájának nehezebben megoldható feladatai közé tartozik. Holott ennek szükségességét többek közt a nyelvi átmeneti fokozatoknak: a két- vagy többnyelvűségnek sokhelyt⁴⁾ elég részletesen kiépített statisztikája is ékesszólóan igazolja. Az átalakulási, beolvadási lépcsőfokok szemmeltartásának persze a természetes és az erőszakos asszimiláció nézőszögéből egyaránt nagy a jelentősége. Ezen a téren a nyelvi (családi, társalgási, beszélt és anyanyelvi) adatok *időbeli hullámzása, módosulása* és a bennük megnyilatkozó elváltozást *tendenciák* (néha szinte történeti folyamatok) kimutatása pótolhatja vagy kiegészítheti a közvetlen statisztikai megfigyelés korlátozottabb lehetőségeit.

Általános jellegénél fogva a *tömegszerűség* kérdésének, az asszimiláció által érintett népességrétegek abszolút és relatív *lélekszámnagyságának* statisztikai kinyomozása is a legfőbb szempontok közé kívánkozik. Szórványos veszteségek többnyire természetes beolvadási folyamatok eredményeként jelentkeznek s ellenük a kisebbségvédelem is nehezen készülhet fel. Egyébként is a rendszerint tízéves időközökben sorakerülő népszámlálásokon alapuló kisebbségstatisztika a nagyobb tömegek asszimilációs nyereségének vagy veszteségének mérlegét a nagy számok törvényénél fogva biztosabban állapíthatja meg, mint a *szórványokét*. Persze, azzal is számolnia kell, hogy a topográfiai síkon szórványosnak látszó beolvadási esetek országos végösszegükben egy kisebbségre nézve tömegjelenséggé súlyosodhatnak; a kisebbségkutatás ezért még a *pillanatnyilag és helyileg jelentéktelennek feltűnő* nemzetiségváltoztatások figyelemmelkísérését sem hagyhatja el.

Az asszimiláció statisztikáját irányító sokszínű szempontok, valamint az asszimilációs típusok *területi, térbeli tagolása* is tanulságos eredményekre vezethet. Nagyobb gyűjtőcsoportok szerint itt elsősorban a *helyi* (lokális) *asszimilációs típusokat és a távolfekvő területek közti vándorrezgések nyomán jelentkezőket* (távolsági asszimiláció) érdemes megkülönböztetni. Minthogy a hivatalos nemzetiségi, nyelvi statisztikáknak a területi tagolás rendszerint legtartalmasabb részlete, a legtöbb ténymegállapítást és tanulságot innen olvashatjuk ki. E célból a *szempontok, típusok és lehetőségek széles skálájából* különösen az asszimiláció tüneteinek *községenkinti, városenkinti* feltárása fontos. De nem kevésbé sokatmondó lehet a *kisebb területegységek*: kerületek, köz-

⁴⁾ Jó példa erre a belga népszámlálásoknak a két- és háromnyelvűségről is számot adó rendszeres eredménytára.

ség- és városrészek (negyedek, körzetek, utcák, telepek) *önmagukban való és egymásközi asszimilációs folyamatainak*, sőt hazai tapasztalataink szerint a bel- és a külterületi (zárt és szétszórtan települt) népességcsoportok nemzetiségi elváltozásainak, valamint a szomszédos községek közti vándormozgások (és összeházasodási mozgalom), a munka- és lakóhely s a város és környéke (elővárosai) között, ill. az azokban lezajló ingavándorlások vagy végleges megtelepedéssel járó emberáramlások hatásainak kimutatása. Jellemző pl. az előregedő törzsökös lakosság háttérbeszorulásának és a beáramló, fiatalos korösszetétele alapján is fejlődésképesebb idegenajkú tömegek térfoglalásának statisztikai fényképe; az agrár-, a kevert- és az ipari települések reagálásának, viselkedésének nyomkövetése; továbbá annak kutatása, hogy miként jelentkeznek és tükröződnek az asszimilációs áramlatok *nagyobb összefüggő nyelvterületeken s a nyelv-szigeteken*; a ritkán benépesült és a sűrűnlakott vidékeken; a kevertség foka szerint tagolt községcsoportokban; lélekszámnagyságkategóriánként a településeken (községekben); az országszéleken és a nyelvterületek határvidékein, érintkező pontjain; magára hagyott, zárt, önmagukból élő, stagnáló közigazgatási egységekben és néptömegekben s fejlődő, az emberáramlás útjába eső, a gazdasági vérkeringés állomásait, a közigazgatási és kultúrgócponokat alkotó helységekben. A születési helyre vonatkozó feljegyzések és a vándorlási statisztikák tapasztalatai segítségével *távolfekvő területekre irányuló vándorfolymatok* vagy *egymástól messze elterülő vidékek közti népcserék pozitív és negatív kihatásainak* (pl. a kisebbség abszolút lélekszámereje kivándorlás útján való gyengülésének s az elvándorlás által nem apasztott, sőt esetleg betelepedésekkel gyarapítóit többségi elemmel szemben való relativ visszamaradásának stb.) megállapítása is a kisebbségstatisztika értékes mérőeszközévé formálható. Ehhez kapcsolódóan a kivándorlás, kivált a tengerentúltra irányuló emberexport, a kényszervándorlások (kiutasítások, állampolgári jogcsökkentések), a nyelvi keveredést, sőt elnemzetietlenedést is nem egyszer előidéző, kenyérkereseti célú idény- és munkásvándorlások, a tanulmányi és a szolgálati rendelkezések következtében történő különféle lakóhelyváltoztatások (közigazgatási tisztviselők, vasutasok, katonaság el- vagy odavezénylése, stb.) által a kisebbségekre gyakorolt befolyásnak és asszimilációs vonatkozásaiknak felmérése is célravezetőnek látszik.

Lokális tünetei ellenére külön csoportba kell sorozni az asszimilációs folyamatoknak *társadalmi nézőszögből*, kivált pedig az alapsejtek, a *családok* (s a háztartások és a lakások) *kebelében való megfigyelését*. A családon belül végbemenő anyanyelvi átalakulások statisztikai számbavétele nehéz fel-

adatnak látszik; magyar példa⁵⁾ szerint azonban erre is van mód. Ezenkívül az életkorstatisztika is elég jól szemléltetheti a *különböző korosztályok és generációk* adatainak egybevetése útján a nyelvi erőltetődásokat. Elméletileg e téren a részletkutatás számára az anyanyelvnek a beszélt nyelvekkel és főleg a társalgási s családi nyelvvél való egybevetése is hasznos szolgálatokat tehetne; erre megfelelő feldolgozások hiányában gyakorlatilag a legritkább esetben adódik alkalom. A gyermekeknek, valamint a család, a háztartás más tagjainak (pl. a házi cselédeknek, cserediákoknak, a mesternél lakó tanoncoknak, a gazdasági cselédeknek, stb.) anyanyelvi hovatartozására ugyan a családon (háztartáson) kívül ható tényezők (pl. az iskolák) döntő befolyást gyakorolhatnak, az idevágó viszonyok számszerű megfigyelése ettől függetlenül is megérdemli a ráfordított fáradságot. Vegyesnyelvű szülők leszármazottainak egynyelvűsége, idegenajkúak házassági mozgalmá, a nyelvileg kevert házaspárok házassági termékenysége már csak azért is a feltárára váró szempontok közé tartozik, mert a természetes asszimiláció nem csekély mértékben éppen a családi kötelekekben folyik — sokszor láthatatlanul — le. A részletes statisztikát itt *reprezentatív kutatások, anyakönyvi összeállítások* és a nemzeti-ségi és nyelvi momentumból kiinduló (külön megvitátást érdemlő) *családfakutatás*⁶⁾ pótolhatja ki vagy helyettesítheti. Egy további lépés már a különböző *társadalmi, foglalkozási rétegek* asszimilációs tüneteinek statisztikai feltáráshoz vezet. Erre a munkaterületre még alább is utalunk.

Fentebb a lokális kutatási (tagolási) szempontok során futólag már érintettük a *városi asszimiláció* típusát. A nemzetiségváltásoknak ez az útja-módja többé-kevésbé a talán legnagyobb jelentőségű *kultúrasszimilációval* is szorosan összefügg. Valóban a két jelenség a gyakorlatban rendszerint fedi is egymást, bár lényegük és fogalmi körülhatárolásuk eléggé elütő. Sajátosságaiknak e keretekbe már be nem szorítható részletezésére itt nem térünk ki, csupán arra emlékeztetünk, hogy magyar és külföldi tapasztalatok szerint a nyelvi áthasonulásoknak éppen a város, a *kultúra a legerősebb faktora*. Az asszimiláció fajtái, módzatai és tüneteinek egyébként *más keresztmetszetben* is feltárást érdemelnének. Például olyanban, melynél az irányító szempont annak kimu-

⁵⁾ V. ö. *Körösy* József és *Thirring* Gusztáv dr. számításait és kimutatásait utóbbinak „Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben“ c. művében (Első kötet; Statisztikai Közlemények, szerkeszti *Ilyefalvi* I. Lajos dr., 70. kötet, 2. szám, Budapest, 1935., 293. és köv. lapok).

⁶⁾ Ennek tanulságos voltáról a *Teleki* Pál gróf kezdeményezése és tanácsai nyomán kidolgozott elvi keretben elvégzett néhány kísérletünk, részleges eredményei és embrionális volta ellenére is, meggyőző képet adott.

tatása, hogy a beolvadás vagy kiszakadás *mennyiben következménye* a természetes népmozgalomnak (születés, halál, házasság), a vándormozgásoknak (ideértve pl. a telepítést is), az oktatás- és művelődésügynek (különböző fokú iskolák), a hivatásnak és a foglalkozásoknak, a társadalmi és kultúréletnek, a gazdaságtársadalmi átrétegződésnek, kivált az emelkedésnek,⁷⁾ avagy a kultúrában is magasabb fokon álló népcsoportokhoz való természetes vonzódásnak? *S mekkora benne* az érzésszerű átalakulásnak, a különféle áramlatoknak és propagandáknak, a gazdasági momentumoknak (az egyén gazdasági érdekeinek⁸⁾ s a bármilyenmű kényszerrendszabályoknak a részesevé? És végül az asszimiláció a kisebbségek politikai, demográfiai, gazdasági, szellemi és morális sorának szintetikus kialakulását hogyan befolyásolja? Sajnos, a statisztika számára mindez sokszor hozzáférhetetlen, kimutathatatlan marad. Ami persze nem lehet akadálya annak, hogy az *oknyomozáshoz* is igen szükséges idevágó megfigyelések legalább *megkísérlésének* jelentőségét ne hangsúlyozzuk.

A típusok és szempontok e hevenyészett felsorolásából bármelyiket ragadjuk is ki: az asszimilációs folyamatokról a kiválasztott nézőpontból élethű képet csak akkor kaphatunk, ha egy *időpontra vonatkozó egyszerű állapotrajzok helyett a mozgási, változási jelenségeket állandóan nyilvántartjuk és feljegyezzük*. A hivatalos statisztika mai állapotában azonban a legtöbbször a népszámlálási anyag kiaknázásánál többre nem igen nyílik alkalom. Tehát *több népszámlálási statisztikai fényképfelvételei egymás mellé illesztéséből* próbálhatjuk csak meg *a kisebbségi dinamika* filmjének előteremtését. Ez a film természetesen annál színesebb, *minél több strukturális vonásra* (nem, kor, családi állapot, vallás, nyelvek, analfabétizmus és műveltségi fok, születéshely és előző lakóhely, foglalkozás és foglalkozási viszony, háztulajdon-, lakás- és birtokviszonyok, stb.) s *az ismérvek minél több kombinációjára terjeszkedhetik ki*. Ma a legtöbb állam kisebbségstatisztikai forrásanyaga a fentiekben *távrolról sem kimerítően felsorolt nézőpontok* egy töredékénél többet alig ölel fel. De hogy az asszimiláció részletes statisztikai leírása nem utópia s logikus munka aránylag szerénynek látszó anyagból is mennyi tanulságot bányászhat ki, annak szép példáját adta egy nemrég elkészült tanulmány,⁹⁾ mely részben a fent vázolt gondolatsor nyomán átfogó helyzetrajzon kívül a vi-

⁷⁾ Érdekes részletkérdés pl. a társadalmi kapillaritásnak, mint asszimiláló tényezőnek a megfigyelése.

⁸⁾ Tanulságos részletprobléma: a munka mint asszimiláló erő.

⁹⁾ L. *Hollós* István dr.: Les modes caractéristiques et les types principaux de l'assimilation nationale. (Mémoire, Conférence permanente des Hautes Études Internationales, X-ème Session. 1937.)

lágháború előtt magyar földön észlelt és a Trianon óta az elszakított területeken folyó asszimilációs mozgalmak oly eltérő jellegét is éles fényvel világította meg.

Thirring Lajos dr.